

EDICIÓ I ESTUDI DEL FRAGMENT
DEL MÉS ANTIC MANUSCRIT CONSERVAT
DELS «TRACTATUS» DE ZENÓ DE VERONA (SEGLE X)*

JESÚS ALTURO I PERUCHO

L'obra del bisbe de Verona Zenó († 380), un conjunt de 92 homilies, en llur majoria simples esborranys o resums recollits probablement per a ús litúrgic, no sembla haver tingut gaire difusió en terres catalanes. Sense haver-ne fet un seguiment sistemàtic, no recordo, ara com ara, la identificació de cap manuscrit que transmeti aquests sermons, ja haguessin estat copiats en algun escriptori català o, simplement, conservats en les nostres biblioteques. I això que els seus *Tractatus* van gaudir d'una difusió ben notable, car no altra conclusió hom pot deduir del nombre de manuscrits pervinguts que ens els fan conèixer en la seva integritat, i que, segons el seu editor B. Löfstedt, són vint, dividits en dos grups: α i β .¹ I encara cal tenir en compte la tradició manuscrita dels sermons transmesos independentment a través de la seva inclusió en homiliaris (tres), i en els manuscrits que reporten la *Vita Zenonis* (set), així com la circulació a part del seu tractat sobre sant Acadi en còdexs de contingut hagiogràfic (dotze). Dels manuscrits que duen la col·lecció íntegra dels sermons, només un és d'època

* Aquest article s'inscriu dins el projecte d'investigació BHA 2000-0431, que dirigeixo. Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona

1. B. LÖFSTEDT, *Zenonis Veronensis Tractatus*, Turnholti 1971.

altmedieval, i, encara, del segle XII : el *Pistoniensis* C134, ja que el més antic del qual hom té notícia, el *Remensis* 31, datat del segle VIII-IX, *anno 1774 incendio periit*. I els *excerpta* de cronologia més antiga no depassen el segle XI, amb dos únics testimonis d'aquesta centúria, més un altre del segle XII. La resta són tots baixmedievals amb un clar predomini de les còpies del segle XV, que és la centúria que, amb escreix, mostra una més gran atracció pel nostre autor.²

Ni que fos sols per aquesta circumstància, ja té un interès remarcable el fragment de còdex que acabo d'identificar entre la col·lecció de l'Arxiu Reial de Barcelona. Aquesta resta de manuscrit sembla que procedeix de l'Apèndix general (Reial Patrimoni) 585 d'aquest arxiu,³ i duu la signatura frag. 117. Es tracta d'un simple bifoli, sens dubte el primer d'un quadern quatern, bastant ben conservat i d'excel·lent qualitat,⁴ força blanc, fins i tot pel costat pèl. Actualment, un foli, amida, en la seva superfície màxima, 262 x 195 mm; el marge superior s'ha perdut, però l'inferior fa ara 45 mm en la seva part màxima; l'exterior 35 mm i l'interior 20 mm, cosa que permet de refer hipotèticament una pàgina original d'uns 295 x 195 mm. Alguna marca del punxat, tipus puntet, es fa visible encara al marge inferior, cosa que va permetre una estructura de ratllat, marcat a punta seca al costat pèl, 2v 2v 2v, atès que la caixa d'escriptura se'ns presenta a dos corondells separats per un intercolumni de 15 mm. Una tinta de color marró clar ha servit per a copiar el text en una excel·lent escriptura minúscula carolina, executada per un bon professional que palesa una lleugera tendència dextrògira, especialment visible en la inclinació de les astes de les emes i de les enes, el darrer traç de les quals acaba obrint-se en direcció cap a la dreta. Les lletres, com és habitual, fan una alçada de 2 mm, 5 mm si tenen asta ascendent o descendent, i arriben als 6 mm si són majúscules. Les línies per pàgina són 25, amb una separació entre elles de 8 mm, cosa que, atès el que ocupa el text

2. Löfstedt s'ocupa de la tradició manuscrita de l'obra, *ibidem*, pp. 13-45.

3. Així consta en nota inserida a llapis damunt el fragment, però l'esmentat doc. 585 no ofereix indicis que se li hagi extret cap enquadernació ni fulls de guarda.

4. La preocupació per deixar ben acabada la còpia s'observa fins en detalls mínims com en el traç de dues ratlletes que uneixen les síl·labes de la paraula *p(ro)fere=m(us)* a la segona columna de la primera pàgina en estar separades per un petit forat. Hom constata, d'altra banda, també alguna correcció textual de primera mà: al foli 1v, a l'inici de la sisena línia de la primera columna, s'hi han esborrat les lletres incorrectes *dio* just davant d'un *dictum*. S'ha fet servir el mateix procediment de correcció al mateix foli, a la línia 16 de la segona columna davant de *ubi se*.

del manuscrit respecte de l'edició impresa, ens permet de refer idealment el volum del llibre complet, el qual tindria uns 125 folis.

Com és propi dels bons manuscrits d'època carolíngia, no manca l'ús de la *N* majúscula fins i tot a interior de paraula (*grandiNatur*), ni en el nexa *NT* (*cognoscuNT*).

Usa el diftong *ae* (*haec*), però també la *e* caudada (*Esaie, que*), fins i tot quan no cal (*pietatis, euangelio*) i en posicions inesperades (com sota la *e* de l'enllaç *et* dins la paraula *prophetarum*).

La *y* duu al damunt el puntet diacrític (*synagoga*).

El sistema abreviatu és molt regular, fora d'alguna petita vacil·lació. Així ho podem constatar en els *nomina sacra* (*dns, dnm, dno, dm, di, sps, scs*) i derivats (*xpiani, dnici, sp(irit)ali*); en l'omissió de les nasals (*iteru, ibide, etia, eni, ia, na, cu*); en la supressió de la síl·laba *en* (*nom(en), mom(en)ta, sacram(en)ti*); en els relatius i derivats (*qs, q, exq(ui)siuit, qd, adeq, quoq, usq, utiq*); en els començaments en *con-* (*c(on)uertant(ur), c(on)uenit*); en els finals en *-tur* (*eradicabi(tur)*); en la síl·laba *-ter* (*t(er)ga, parit(er), felicit(er), t(er)raru(m)*); en els possessius (*nri, ura, urorum, uris*); en les abreviatures per a *aut(em), e(ss)e, e(st), fr(atre)s, m(i)h(i), om(ne)s, om(n)ia, p(er), p(re)staturu(s), p(ro), p(ro)ferem(us), p(o)p(u)li, p(o)p(u)los, q(uonia)m, s(un)t*.

Observem, tanmateix, com l'adverbi *non*, que en general el copista no abreuja, una vegada ho fa en *n(on)*. Però on hi ha clara inconstància i especial varietat és en l'abreviatura dels finals en *-us*. El semicolon o punt i coma, amb les excepcions que de seguida hom dirà, indica *-us* darrera consonant, pel que sembla només per als datius i ablatius plurals en *-bus* (*manib(us)*), i encara no sempre (*imbribu(s)*). Però el que crida sobretot l'atenció és la particular manera com l'amanuense abreuja els finals en *-us* dels nominatius, perquè ho fa afegint el característic semicercle amb aquest valor, procedent de la cursivització del semicolon, no després de la consonant darrera del mot abreujat, anterior a la síl·laba final *-us*, com és habitual, sinó després de la *u* d'aquesta síl·laba, amb la qual cosa el semicercle equival sols a *-s*. Així veiem escrit *plenu(s), prosecutu(s), paulu(s), cesu(s), missu(s), deflexu(s), prestaturu(s), corpu(s), somnu(s), mundu(s), fluctu(s), imbribu(s)* –únic cas en què la paraula no va en nominatiu–, però també podem trobar, menys freqüentment, *altissim(us), trepid(us), demorat(us)*, i encara alguns nominatius sense abreujar (*candidus, animus*). En dues ocasions constato formes verbals personals on hom usa el semicercle també amb el

valor complet de *-us* (*proferem(us)*, *accipim(us)*). No deixa d'ésser remarcable, així mateix, especialment per a determinar la data i el centre d'origen de la còpia, que en una ocasió el final *-us* s'indica per mitjà del signe que recorda una *s* (*trepid(us)*), d'acord amb la tradició de l'escriptura visigòtica.

Constatem, finalment, la presència d'alguns accents tòpics, tots de primera mà,⁵ (*adéque*, *crebréscentes*) i de l'ús del signe d'interrogació.

L'idiotisme gràfic consistent a usar el semicolon amb el sol valor de *-s*, el constato també en alguns no mediocres escrivans actius a la catedral de Barcelona a final del segle x, particularment en els seus dos darrers decennis, com és el cas del prevere Sendred, que, el 2 de gener de 982, escriu *ullu(s)q(ue)*;⁶ del sacerdot Ereguer, que, el 17 de febrer de 997, escriu *superiu(s)* i *teudericu(s)*,⁷ o del prevere Ató, que, el 18 de juny del mateix any, escriu *ullu(s)q(ue)* i *fecinu(s)*, error per *fecimus*.⁸ Però l'ús del semicolon com a simple essa no és privatiu de Barcelona; també hom el pot observar en un diploma del 21 d'octubre del 956 referent al monestir de Sant Llorenç de Bagà posat per escrit pel sacerdot Iquila, que escriu igualment *ullu(s)q(ue)*.⁹

Aquest detall en especial i l'aspecte general de la morfologia de la lletra emprada i el particular de la resta del seu sistema braquigràfic suara descrit, m'inclinen a datar la còpia justament a la segona meitat del segle x. Amb tot, al segle xvii, l'interès per aquest llibre ja s'havia perdut entre nosaltres, almenys en la seva modalitat manuscrita,¹⁰ perquè hom aprofità els seus folis per fer-ne una enquadernació per a un quadern administratiu. Així es dedueix del seu origen actual i d'una anotació

5. Aparentment també la paraula *credere* porta un accent damunt la segona *e*, però és un traç que hom pot considerar de caràcter decoratiu per fer semblant aquesta lletra a la típica *e* dreta de l'escriptura visigòtica, d'origen cursiu.

6. Pergamí 1-1-2244 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

7. Pergamí 1-3-58 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

8. Pergamí 1-1-1842 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

9. Pergamí 14 del fons de monacals (Sant Llorenç de Bagà) de l'Arxiu Reial de Barcelona.

10. No cal recordar que la difusió d'una obra impresa va causar, en alguns casos, la destrucció de les seves còpies manuscrites. Vegeu al respecte J. ALTURO, *La aportación del estudio de los fragmentos y membra disiecta de códices a la historia del libro y de la cultura*, dins *Studia in codicum fragmenta*, Universitat Autònoma de Barcelona 1999, pp. 11-40. De tota manera, no em consta tampoc la circulació al nostre país i en l'esmentada centúria dels *Tractatus* de Zenó.

feta en lletra d'aquella centúria un 19 de desembre d'any no precisat, però amb referència a un tal mossèn Pere Roure i a Pere Pau Sicart.

A la qualitat material del llibre, s'hi afegeix també la seva puresa textual, car la còpia ens ofereix una versió molt pulcra, que sols discrepa del text fixat per Löfstedt en variants mínimes,¹¹ les quals, d'altra banda, permeten de posar-la, aparentment, en relació de parentiu amb els manuscrits del grup α , amb una quasi total coincidència amb P¹² i amb una sola discrepància significativa respecte de les lliçons donades per la resta de còdexs del grup, BNTV.

El text transmès que ens conserva aquest fragment correspon a les homilies I, 25 i I, 34. De la primera comprèn des de la línia 36, *scriptura iterum* fins a la línia 85, *acceptum, qui uici*; i de la segona, des de la línia 22, *terga, quibus* fins a la línia 68, *in qua gentium*. Les úniques lliçons discordants respecte de l'edició (CC) del nostre fragment (*bar.*) són aquestes:

Tractatus I 25, 36

l. 41 <a> deo CC : deo *bar.* **l. 44** sanguinem CC : sanguine *bar.*
l. 52 approbet CC : adprobet *bar.*¹³ **l. 69** et laus patris CC : *om. bar.*¹⁴
l. 81 cetera CC : ceterum *bar.*¹⁵

Tractatus I 34, 22

l. 24 obrutus CC : obrutis *bar.*¹⁶ **l. 32** premebantur CC : premebatur *bar.*¹⁷ **l. 50** proretam CC : proreta *bar.*¹⁸ **l. 66** Niniue CC : nineui *bar.*¹⁹
l. 66 postridie CC : post tridie *bar.*²⁰

11. Són simples variants ortogràfiques *michi, hyrcorum, immolatio, inquit, exhibete, nichil, compugnantium, coeto, sepulchrum, inlustrat, dampna, preliorum, conditione, coetum, coeti, hierusalem, aecclesiae* del nostre fragment en comptes de les formes adoptades en l'edició del Corpus christianorum *mihī, hircorum, immolatio, inquit, exhibete, nihil, compugnantium, ceto, sepulchrum, illustrat, damna, proeliorum, condicione, cetum, ceti, Ierusalem, ecclesiae*.

12. Amb P sols difereix en el mot *sanguine- sanguinem*, l. 44 del *tractatus* I, 25 en el context d'una citació del llibre d'Isaïes.

13. Variant present també en BNPTVX2.

14. I també BNPTV.

15. I també codd.

16. I també BNPTV.

17. I també NPTV.

18. I també BNPTV.

19. I també BPTV.

20. I també BNP.

scriptura uerū ibi dicit
Sacrificans dñs eradica-
bit nisi dño soli haec gentes
nisi euerant. manet di-
uina sententia. que necdñ
neq; sacrificiū. et iā ipse
cognoscens se habere lega-
timū. Nunc iudeoz quoq;
sacrificia dño repudiata
cognossete. Quod et ad
mesue libro. Quomichi
multitudinē sacrificioꝝ
uꝝꝝ. plenusū holocausto
mari arictū & pinguari
ne agnoz. sanguine tau-
roz & hircoz nolo. Qsi
enī exsiuit ista de ma-
nib; uꝝꝝ. Per alū adeq;
pphetē sp̄s sc̄s clamat
& dicit. Precingite uos &
plangite sacerdotes. lu-
gore om̄s q̄ se uꝝꝝ al-
tari. qm̄ ablata ē de domo
dñi uꝝꝝ hostia & immola-
tio. Multasuit que dici

possunt. sed sacri octium
ē ubi demonari. que in
to iā non sunt. Unū sane
necessario pferē. m̄ exē-
plū. quod & iudci odiosū
& xpiani sacrificiū adp-
bent dño gratū. A pud ma-
lachū pph̄tā. Hones t
m̄ uoluntas circa uos die
dñs. & sacrificiū acceptū
non habeo ex manib; uꝝꝝ
Qm̄ a solis ortu usq; in occa-
sū clarificatū ē nom̄ meū
a pud gentes. & in om̄i loco
odores incensi offerunt
nom̄ meo. & sacrificiū
mundū. qm̄ magnū est
nom̄ meū apud gentes.
dicit dñs. Im molidō sa-
crificiū laudis. Immola-
ing dō non demonis. sa-
crificiū laudis non utri-
perationis. Et redde al-
tario uꝝꝝ. uꝝꝝ honore
totū refudit in patre.

ex quo omnia. Et inuocame
tribulatione tua & eri
pūte. Dicendo ostendit
qm̄ p̄ se omnia p̄secutus ē.
Et magnificabilime. Quod
dicitū fit̄ non sic debet
accipere. ut operis sui
laude sibi & soli deberi
testatus sit. qui in euglo
dicit. Si non facio facta
patris. nolite mihi credere.
sed si mihi credere non uul
tis. factis credite. & cog
noscite qm̄ in me ē pater
& ego in illo. Dicitū signifi
catione unica maiesta
tis & affectu in diuino
p̄p̄tatis. Quia laus filii
est patris amboꝝ. Nunc
sacrificii nr̄i p̄p̄tate
nos conuenit nosse. que
facile ex aduerso cogno
sentur. Nā si diuina corpora
lib. sacrificiū euenit.
corporale. unq; & sp̄ali

dō sacrificiū ē necesse s̄arū.
spiritalē. q̄d non ex saculo.
sed ex corde p̄fert̄. Quod
non bromosis per uicibus.
sed suauis simis moribus
comparatur. Q̄d non eru
entis manib; sed sensibus
mundis offeratur. Q̄d non
iugulatur ut pereat. sed
sicut isaac immolat̄ ut ui
uat. Apostolo hortante
nos paulo. cuius ista sunt
uerba. Exhibete corpora
ur̄a hostiā uiuā. sc̄am.
placētē dō. hoc enī pla
cētū ē dō. ubi se ipsū can
didus animus immolauit
nr̄ dō. Ceterū aut̄ nichil
p̄derunt. si colentis pura
mentis non sit. In ecclesiis
tūc. salomone clamante.
Dona iniquoꝝ n̄ p̄bar altis
s̄m̄. Hacque rite xp̄iani
sacrificiū ur̄m. an eis se
possit acceptū. qui uici

*De nota Patris. de leg. p̄p̄tatis in p̄p̄tate p̄p̄tatis
cuius augustinus p̄p̄tatis b̄t̄i rep̄t̄i. f̄. p̄p̄tatis
PP. Ag. 585*

